

Якість гончарного посуду залежить від якості його випалювання. Гарно випалений виріб при постукуванні дерев'яним чи металевим предметом дає дуже чистий звук⁹. Випалювалися вироби у гончарних печах, що в кожному регіоні також мали різноманітну будову. В історії гончарства можуть бути виділені чотири типи пристосувань для випалу глиняних виробів: 1 – у вигляді відкритого багаття, 2 – вогнищеві обмежені, 3 – пічні, 4 – горнові¹⁰.

Багаттевими названі найпростіші пристосування для випалу у вигляді рівних (плоских) майданчиків без обмежувальних стінок по їх периметру, які влаштовувалися безпосередньо на поверхні ґрунту, або на низеньких платформах з каменю чи глини (мал. 11-А). На поверхні такої платформи розміщувалися вироби, обкладалися гіллям чи соломною, вогнище розпалювалося, й таким чином відбувався найпростіший випал.

Вогнищеві обмежені – це найпростіші однокамерні печі, які окрім плоскої ґрунтової, чи штучної платформи мають стінки з глини або каменю. А якщо ці платформи були ніби врізаними в землю, то роль обмежувача виконували самі стінки з ґрунту. Вогнищеві пристосування цього типу в більшості випадків мали спеціальні пристосування для завантаження паливного матеріалу та піддувала для доступу повітря.

Пічними називаються однокамерні теплотехнічні пристрої, які на відміну від попередніх мають постійне перекриття над внутрішнім об'ємом самої камери (мал. 12. 1). А от горнові – це такі теплотехнічні пристрої, які мають дві камери, одна з яких служить для розміщення і спалювання палива, а інша – для розміщення випалюваних виробів (мал. 12. 2).

В різних осередках гончарства на Україні горни для випалювання виробів хоча й мали деякі відмінності в розмірах та формі (чотирикутні, округлі, наземні, підземні), все ж мали багато спільного в будові. Всі двокамерні печі складаються з таких частин: “груба”, “грубка” – топка гончарної печі, де розпалюється вогонь (мал. 12. 2-А), “кабиця” (Полтавщина), “клубук” (Чернігівщина), “камера” (Луганщина) – камера горна, де розміщується посуд для випалювання, “черінь” – нижнє перекриття посудної камери, яке відокремлює її від топки (мал. 12. 2-В). По всій поверхні череня проходили наскрізні отвори – “дучки”, через які під час випалювання до посудної камери поступає полум'я (мал. 12. 2-Г).

Такими є історично сформовані основні типи гончарних інструментів. Але кожен майстер-гончар чи художник-кераміст, який творчо підходить до роботи, має у своєму арсеналі власні прийоми формування і оздоблення виробів, як і різноманітні пристрої для нанесення декору. Це власноруч виготовлені інструменти, різноманітний підручний матеріал: ковпачки від ручак, фломастерів, пляшечок, частини дитячих іграшок, петлі з годинникових пружин, шматочки фактурної тканини та багато інших.

¹Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава, 1984. – С. 35. ²Пошивайло О.М. Иллюстрированный словарь народной гончарской терминологии Лівобережної України. – Опішне, 1993. – С. 24. ³Там само. – С. 27. ⁴Зарецкий И.А. Вказ. праця. – С. 34 – 37. ⁵Бобринский А.А. Гончарство восточной Европы: Источники и методы изучения. – М., 1978. – С. 27. ⁶Пошивайло О.М. Вказ. праця. – С. 72. ⁷Волкова Ф.И. Общая технология керамических изделий. – М., 1989. – С. 51. ⁸Пошивайло О.М. Вказ. праця. – С. 107. ⁹Глозман И.А. Гончарная посуда. Предупреждение и устранение дефектов. – М., 1946. – С. 20 – 21. ¹⁰Бобринский А.А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы. – М., 1991. – С.94.

Дмитро РОЗОВИК
Київ

СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В 1917 – 1920 рр.

У роки визвольних змагань в Україні проводилася велика робота з будівництва національної системи упорядкованого, педагогічно обґрунтованого дошкільного виховання дитини. Цією проблемою на початковому етапі української революції 1917 – 1920 рр. розпочав ґрунтовно займатися перший національний державно-політичний орган – Центральна Рада. Вона з моменту свого заснування винесла питання дошкільного виховання дітей на державний рівень, а згодом поставила його й на урядову матеріальну підтримку.

Навесні 1917 р. з ініціативи Центральної Ради було створено колектив українських педагогів на чолі з С.Русовою, який розробив науково-методичні принципи дошкільного виховання дітей. У загальних рисах їх головний зміст зводився до того, що педагогічна робота з дитиною має розпочинатися вже в той час, коли дитина робить свої перші кроки і далі з переходом до комплексного виховання в сім'ї, садку, школі¹.

До реалізації задуму зі створення мережі впорядкованих дошкільних закладів Центральна Рада приступила в травні 1917 р. Вона, зокрема, надала фінансову підтримку для заснування товариства “Дитяча хата” з філіями в губернських та повітових центрах. Товариство ще до появи уряду здійснило перші заходи з організації дитячих садків, підготовки для них вихователів, заснування видавництва дошкільної літератури тощо.

З утворенням уряду в структурі Генерального Секретаріату освіти Департаменту позашкільної освіти сформувався дошкільний відділ, в обов'язки якого входило проведення широкого спектра робіт з налагодження виховання дошкільнят. Створення дошкільного відділу сприяло посиленню фінансування, змінило до нього суспільне ставлення, результатом чого стало отримання всебічної моральної й матеріальної підтримки.

У Києві, Полтаві, Вінниці та в інших містах і навіть великих селах восени 1917 р. почали утворюватися перші впорядковані садки, майданчики, будинки дитини. У деяких із них діти знаходилися впродовж робочого дня, або на прохання батьків залишалися на декілька днів підряд. Для роботи в дошкільних закладах за рішенням уряду в губернських центрах і в м. Києві було створено курси з підготовки вихователів, учителів музики, медичних працівників².

Центральна Рада і уряд не залишали поза увагою різні дитячі притулки, які знаходилися як на державному, так і на громадському утриманні. У грудні 1917 р. Мала Рада виділила 24 притулкам асигнування в 1,04 млн. крб., частина з яких призначалася для налагодження в них дошкільної й шкільної роботи³.

Досить великі кошти виділялися Міністерством народної освіти та мистецтва гетьманату. За його розпорядженням й фінансовою підтримкою було відкрито впорядковані садки, майданчики, кімнати дитини в містах, селах, на окремих підприємствах. Друкувалася дитяча література, було введено спеціалізацію дошкільного виховання в окремих педагогічних училищах та вищих навчальних закладах.

Влітку 1918 р. внаслідок посилення громадянської війни загинуло багато дорослих і, природно, що це призвело до росту кількості сиріт і безпритульних дітей, у тому числі й дошкільного віку. Беручи їх під державну опіку, Рада Міністрів виділила кошти на відкриття нових дитбудинків в Одеській, Харківській, Полтавській та інших губерніях, а Міністерство народної освіти та мистецтва видало розпорядження цим закладам поділити дітей на різні вікові групи, налагодити навчально-виховний процес, схожий з тим, який діяв у садках⁴.

На 1918 р. труднощі створення дошкільної системи організаційного і матеріального характеру доповнилися частими збройними конфліктами громадянської війни. Тому в таких районах населення боялося і не хотіло віддавати своїх дітей у садки й утримувало їх під домашнім наглядом. Закономірно, що для численних (особливо сільських населених пунктів) районів збройного протистояння різних ворогуючих сторін, дошкільне виховання залишалось новою і маловідомою справою. Щоб виправити це становище і розвивати дошкільне будівництво як у містах, так і в селах далі, у січні 1919 р. за наказом Директорії Департамент позашкільної освіти Міністерства народної освіти розробив програму відкриття за державні та місцеві кошти великої кількості дошкільних осередків по всій території республіки, а уряд на первинні роботи в цьому напрямку виділив асигнування в сумі 4,65 млн. грн.⁵

Якщо в зонах ймовірних військових конфліктів і в сільській місцевості реалізація названої програми проходила повільно, то в районах, де політичне й економічне становище було більш-менш стабільне, створення дошкільних закладів було досить інтенсивним. За фінансовою підтримкою Директорії, участі місцевих органів влади, "Просвіт", профспілок упродовж весни 1919 р. десятки впорядкованих ясел, садків, затишків відкрилося в Полтаві, Катеринославі, Одесі, Києві, Харкові та інших містах, а в районах, де не було збройної боротьби поступово процес побудови садків поширювався і на сільську місцевість. Зокрема, на Поділлі за рішенням і фінансовою підтримкою губернської народної управи, участі представників від шкільних рад, "Просвіт", кооперативних організацій в невеликих містечках і окремих селах губернії відкрилося декілька десятків упорядкованих садків. Мережа дошкільних виховних закладів утворилася в селах Чернігівської, Київської, Полтавської, Катеринославської губерній⁶.

З ініціативи Директорії і культурної комісії Трудового Конгресу активніше розпочали відкриватися ясла, доглядові кімнати малят безпосередньо на заводах і фабриках, що значно полегшувало працю батьків і посилювало над дітьми педагогічний нагляд.

Директорія, уряд УНР, місцеві органи влади, культурно-просвітні організації продовжували далі проводити роботу з надання притулку сиротам та організації для них шкільного навчання й дошкільного виховання. Необхідно зазначити, що з денікінською окупацією республіки, міграцією безпритульних підлітків з різних частин колишньої Російської імперії в Україну їх число невпинно збільшувалося і до осені 1919 р. зросло з 20 до 80 тис. осіб. Директорія і уряд УНР в міру своїх можливостей відкривали для них нові притулки, налагоджували шкільну роботу.

Подальша розбудова дошкільної системи виховання і розгортання роботи з безпритульними дітьми тривала впродовж 1919 – 1920 рр.

Як приклад можна взяти м. Київ, в якому влітку 1919 р. нараховувалося 40 тис. дітей дошкільного віку, але садків для них було відкрито лише два десятки. Міські власті прийняли програму побудови в місті в найближчі два роки 500 дошкільних осередків. Виконуючи цю програму, навесні – влітку 1919 р. в місті щомісячно відкривалося по півтора – два десятки садків, майданчиків, будинків дитини. Характерною особливістю цього процесу стало також те, що вони створювалися як за національним, так і змішаним принципом⁷.

Незважаючи на те, що впродовж 1919 – 1920 рр. Київ двічі був окупований то денікінськими, то польськими військами і в період їх перебування в місті фактично припинялася діяльність дошкільних осередків, усе-таки до осені 1920 р. в Києві відновили свою діяльність 61 садок та 120 майданчиків, в яких перебувало 8,5 тис. дітей⁸. Мережу цих закладів доповнювали 34 нововідкриті дитячі клуби й палаци, при яких діяли бібліотеки, музичні, хореографічні, спортивні та інші секції й навіть кінозали. Утримання одного такого закладу обходилося місцевому бюджету в 228 тис. крб. на рік, що приблизно дорівнювало річному асигнуванню початкової школи⁹.

На прикладі Києва посилилась організаційна робота із заснування дошкільних осередків в губернії. Спільними

зусиллями місцевих відділів народної освіти, органів влади, культурних організацій в населених пунктах відкрилися десятки садків, декілька палаців дитини й було прийнято програму побудови впродовж найближчих трьох років у містах і селах краю 1710 дошкільних осередків¹⁰. Не залишився поза увагою жоден населений пункт губернії. Однак через окупацію денікінськими й польськими військами Київщини названа програма була реалізована частково, і до початку 1921 р. в губернії відкрилося лише 237 садків.

Активна робота з будівництва системи дошкільного виховання проводилася на Полтавщині. У Гадяцькому, Роменському, Пирятинському, Лохвицькому та інших повітах за прикладом Київщини були розроблені програми відкриття протягом двох – трьох років у всіх містечках і великих селах за державні й місцеві фонди дошкільних осередків. Готувалися для них працівники на губернських курсах, а також на нововідкритому факультеті дошкільного виховання в Полтавському педінституті. Місцеві власті за власні кошти забезпечували створену систему садків необхідною наочною та навчально-методичною літературою, видали масовим тиражем брошуру з працею С.Русової “У дитячому садку”, організували для них підготовку вихователів, медичних працівників для дитсадків тощо¹¹. Схожі заходи з подальшого створення системи дошкільного виховання проводилися в інших губерніях республіки.

Потрібно зазначити, що в дошкільному будівництві поряд з різними організаціями активну участь, особливо навесні 1920 р., стали брати жіночі організації. З їх ініціативи і при прямій допомозі в республіці було засновано сотні дошкільних осередків. Зокрема, загальні збори жінок с. Хортиця на Катеринославщині постановили відкрити у своєму населеному пункті постійнодіючий садок. Для його побудови провели декілька суботників, зібрали з громадян добровільні пожертвування, запросили на роботу в ньому жінок, які мали педагогічну освіту¹². І таких прикладів по Україні було багато.

Стимулював процес заснування дошкільних закладів у республіці проведений за рішенням Центральної ради захисту дітей Всеукраїнський тижневик охорони дитинства і материнства (листопад 1920 р.). У ході цієї кампанії відкривалися садки, ясла, майданчики, клуби, палаци та збиралися гроші для впорядкування діючих дитячих закладів¹³.

Наслідком комплексної роботи з будівництва дошкільної системи виховання в 1917 – 1920 рр. стало те, що до початку 1921 р. в кожній губернії утворилося по 80 – 100 постійнодіючих садків, в яких перебувало близько 45 тис. дітей. Їх доповнювали сотні доглядових кімнат – садків, ясел, майданчиків, клубів, санаторіїв. Уся ця мережа прийняла у свої стіни 170 тис. малят¹⁴. І хоч це становило лише 20% дітей дошкільного віку України, однак система дошкільного виховання, створена в роки визвольних змагань, показала високу педагогіко-виховну ефективність, відкрила шлях і заклала основу для майбутнього широкого її використання у вихованні підростаючого покоління.

На 1919 – 1920 рр. залишалось актуальним питання подальшої боротьби з безпритульництвом і сирітством та створення для цих дітей належних умов проживання і здобуття освіти. Важливість і гострота вирішення цієї проблеми в названий період, порівняно з попередніми роками, викликалися тими обставинами, що продовження громадянської війни, іноземної інтервенції, різні епідемії, еміграція населення з голодуючих районів Росії в Україну привели до зростання маси безпритульних дітей на середину 1920 р. до 120 тис. осіб. По території республіки вони розсіялися приблизно так: у Донецькій губернії їх знаходилося 40 тис., Волинській – 22 тис., в інших – по 8 – 10 тис. осіб. До них слід також віднести 700 тис. сиріт і напівсиріт, які мешкали у родичів, знайомих, сусідів, але потребували державної допомоги та опіки¹⁵. Природно, що вирішення цієї проблеми потребувало великих фінансових витрат.

В 1919 р. місцеві органи влади, культурні, жіночі організації, профспілки розгорнули широку роботу зі створення нових осередків для безпритульних і направлення до них дітей. У м. Києві в приміщенні інституту шляхетних панянок відкрився будинок, який прийняв 250 безпритульних й осиротілих дітей. У Плютах і Святошині було створено 2 школи-інтернати на 300 осіб кожна. У районі Китаєві виділено 250 десятин землі й розпочато будівництво дитячого містечка для 3 тис. безпритульних зі школами, бібліотеками, кухнями, кінотеатром, медичним комплексом тощо¹⁶. Але повністю реалізувати цей план завадив вступ у столицю спочатку Добровольчої армії, а потім і польських військ.

Навесні 1920 р. для прискореного вирішення цієї проблеми було вироблено план побудови на території республіки нових дитбудинків, шкіл-інтернатів та реконструкції діючих уже закладів з таким розрахунком, щоб у них якнайшвидше розмістити 50 тис. дітей. На цю роботу асигнувалося 600 млн. крб. та 380 млн. крб. для налагодження в них повноцінного навчально-виховного процесу¹⁷. Доречно зазначити, що прискореному створенню нових дитбудинків сприяло також те, що місцеві органи влади, “Просвіти”, громадські організації виділяли під них покинуті або конфісковані садиби поміщиків, фабрикантів, різні адміністративні будівлі, армійські казарми, яких у кожній губернії нараховувалося сотні одиниць. Передача їх під дитячі заклади за короткий проміжок часу дала можливість в основному вирішити проблему забезпечення безпритульних дітей житловими приміщеннями.

Усі ці комплексні заходи сприяли тому, що в республіці поступово вирішувалося питання створення належних умов для проживання і навчання безпритульним та осиротілим дітям. Як приклад можна взяти вже згадану Донецьку губернію. У ній до осені 1920 р. відкрилося 197 притулків на 16 тис. дітей, у Катеринославщині – 25 дитбудинків і шкіл-інтернатів на 4 тис., на Київщині – 134 заклади на 9,3 тис. осіб, Харківщині – 57 закладів на 2,2 тис. сиріт тощо¹⁸. Загалом упродовж 1920 р. в кожній губернії України відкривалося по 50 – 60 дитбудинків та по 25 – 30 шкіл-інтернатів, притулків, колоній. Унаслідок цього на початку 1921 р. в республіці діяло вже 760 великих і декілька сотень дрібних упорядкованих постійно діючих дитячих закладів, і в них проживало 55 тис. дітей¹⁹. З 1918 – 1920 рр. у містах і селах також відкрилося 3,7 тис. дитячих хат або притулів, в яких знаходилося 18 тис. малолітніх сиріт.

Проте ця достатньо велика мережа закладів не могла прийняти всіх безпритульних дітей, і ця проблема залишилась актуальною для українського суспільства і в наступні роки.

Таким чином, у 1917 – 1920 рр., незважаючи на значні економічні й політичні труднощі, в Україні було закладено основу впорядкованого педагогічного виховання дошкільнят, взято під опіку держави і суспільства безпритульних та осиротілих дітей, налагоджено для них необхідне побутове утримання і шкільне виховання. Усе це разом позитивно впливало на ті глибинні культурнотворчі процеси, які розпочалися в Україні в роки визвольної боротьби.

¹Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К., 1997. – С. 165, 168 – 169. ²Нова Рада. – 1918. – 25 березня. ³ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 35. ⁴Там само. – Арк. 57. ⁵Там само. – Ф.2582. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.25. ⁶Життя Поділля. – 1919. – 23 січня; 28 березня. ⁷Там само. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 103 – 104. ⁸Там само. – Спр. 941. – Арк. 103. ⁹Там само. – Спр. 15. – Арк. 142. ¹⁰Там само. – Оп. 2. – Спр. 260. – Арк. 134. ¹¹Там само; Сільська біднота. – 1919. – 22 червня; Більшовик (Полтава). – 1920. – 28 липня. ¹²Селянська Правда. – 1920. – 18 липня. ¹³ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 906. – Арк. 33, 42. ¹⁴Там само. – Спр. 1153. – Арк. 73; оп. 2. – Спр. 511. – Арк. 36. ¹⁵Там само. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 961. – Арк. 21; оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 7; спр. 260. – Арк. 115, 191. ¹⁶Більшовик (Київ). – 1919. – 25 червня; Червоний стяг. – 1919. – 18 липня. ¹⁷ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 1147. – Арк. 30; спр. 1153. – Арк. 73. ¹⁸Там само. – Спр. 938. – Арк. 47; оп. 2. – Спр. 266. – Арк. 120; Селянська біднота. – 1920. – 14 листопада. ¹⁹ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 875. – Арк. 2; оп. 2. – Спр. 541. – Арк. 28.

Олександр ЗАВАЛЬНЮК
Кам'янець-Подільський

ВИРОБЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (початок ХХ ст. – 1920 р.)

Можливість появи українського університету у Львові допускав ще у грудні 1848 р. австрійський уряд. Був намір зробити Львівський університет українським, з часом перевівши викладання у ньому на рідну краю мову. Однак через різні причини у Міністерстві освіти Австрії від задуму відмовилися. Українцям, які вимагали свого університетського закладу, зробили певну поступку – у Львівському університеті було засновано кафедру української мови і літератури, а три новостворені кафедри на теологічному відділі перевели на викладання українською мовою¹.

Ідея українського національного університету, яка, здавалося, була така близька до втілення у життя, з часів революції 1848 р. постійно присутня у суспільно-політичному житті галицьких українців.

В боротьбі за появу університету лідери й учасники українського руху менше уваги приділяли питанню, на той час явно другорядного, яким повинен бути омріяний університетський заклад. Всі без винятку проекти університету зводилися до одного незаперечного постулату – закладу належить бути національним, процес навчання проводитиметься лише українською мовою. А це означало, що до викладання залучалася лише та професура і доцентура, яка вільно володіла нею².

Студенти-українці Львівського університету 1910 р. висунули пропозицію розпочати створення своєї вищої школи із виокремлення діючих у названому закладі українських кафедр “у самостійну інституцію й дальшим доповненням їх числа”³. Цей план підтримали українські послы, які намагалися згладити гостроту польсько-українського конфлікту у Львівському університеті⁴.

У 1911 р. українські представники, що брали участь у переговорах з поляками в “університетському питанні”, висловилися за 5-річний термін будівництва на державні кошти українського національного університету⁵. Віче, скликане українським парламентським союзом у той час, коли поляки святкували 250-річчя з часу заснування Львівського університету, висловилося за поділ останнього на два окремих заклади – польський і український⁶.

Австрійський уряд, прагнучи до втихомирення української громадськості, погодився на вимоги українців і відводив на її реалізацію аж 10 років⁷. Під тиском українських послів цей термін було скорочено до 6 років⁸.

У 1910 р. М.С.Грушевський, який уважно стежив за боротьбою галицьких українців за створення свого університету, у статті “Невідклична справа” стверджував: “Річ очевидна, що український університет з трьох факультетів без усякої трудности може бути вповні сформований протягом трьох-чотирьох літ, бо для величезної більшості кафедр знайдеться контингент відповідно приготованих сил, а немогі кафедри, для котрих евентуально не знайшлося відповідного українського доцента, могли б бути обсажені чужинцями (або сі предмети слухалися б якийсь час на польськiм університеті, поки ті кафедри не були б обсажені на українськiм). Справа дозріла...”⁹ Автор не конкретизує, під які саме українознавчі дисципліни не вистачає українських науковців. Там само, як він не обстоює “посування справи українського університету етапами, через помноження кафедр і доцентів на теперішнім університеті”. Це, на його думку, не актуально, бо може завести справу у безвихідне положення, перенесе вирішення